

O`ZBEKSTAN RESPUBLIKASI XALIQ TA`LIMI
WA`ZIRLIGI

A`JINIYaZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI

PeDAGOGIKA FAKUL`TeTI

«Su`wretlew o`neri ha`m injenerlik grafikasi» ta`lim bag`dari

«Arxitektura qurilis sizbashilig`i» pa`ninen

KURS JUMISI

Tema : A`yyemgi Gretsiya arxitekturasi

Orinlag`an : 3 b-kurs talabasi

N.Uzaqbaeva

Qabil qilg`an:

A. Aldabergenov

No`kis–2015

TEMA : A`YYEMGI GREtsIYa ARXITEKTURASI

J O B A :

Kirisiw.....	3
1.A`yyemgi ja`ma`a`t du`zimindegı arxitektura haqqında qisqasha mag`liwmat.....	5
2.A`yyemgi Gretsıya arxitekturasinin` basqishlari.....	10
Juwmaqlaw.....	18
A`debiyatlar.....	19

KIRISIW

O`zbekstan Respublikasiniń Prezidenti I.A.Karimov Oliy Ma`jilistiniń tog`izinshi sessiyasında kadrlar tayarlaw Milliy da`stu`ri ha`m pu`tin ta`lim dizimi reformasi haqqında: turmisimizdi sheshiwshi za`ru`r ma`seleler qatarında ta`lim-ta`rbiya dizimin tu`pten o`zgartiriw, onin` jan`a zaman talabi da`rejesine ko`teriw, ba`rka`mal a`wladimiz kelesheğine tiyisli bolg`an nizam joybarlari ha`m bar, - degen edi. Kadrlar tayarlawdin` Milliy da`stu`ri insan faktorina ju`da` u`lken ma`ni beredi, maqset ha`m waziypalar strategiyasınan tartip ta`lim-ta`rbiya protsessinin` ha`mme qirralarin anik aship beredi. Da`stu`rler jiyindisi tiykarında insan tiykarg`i faktor esaplanadi.

Arxitekturaliq proektler tiykarlarin oqitiw protsessii en` a`piwayi, kishi temalardan baslanadi, keyinshelik olardin` funktsionavl du`zilisi, o`lshewlerdin` u`lkenligi, joybarlanip atirg`an qurilmanin` konstruktivlik tiykari biraz quramalasip baradiv. Talaba joybar haqqında tu`sinikke iye bolip, kerekli ko`nikpelerdi alg`annan son`, qurilis a`meliyatına, arxitekturaliq proektlerdin` haqiqiy protsessine jaqinlasadi.

A`yyemgi quldarliq ma`mleketlerinen bolg`an Gretsiyada ja`ha`n arxitektura tariyxınan birinshe ret demokratiyalıq printsipler kamal tapti. Grekler birinshi bar ko`rkem do`retiwshilikte insaniyattin` a`sirlik mashqalalarin sheshiwge u`rindiler. Olar batirliq, jasarat, watan ehiri ha`m hur insannin` qudretin ullig`ladi, onin` fizikalıq go`zallig`i ha`m ruwxıyliq ba`rkamallig`in sa`wlendirip, ideal, garmonikalıq kamal tapqan insan obrazın jaratiwg`a umtildilar.

A`yyemgi Gretsiyada xizmetli, ma`mleket ma`pin o`z ma`pinen ustin qoyatug`in insandi ullig`laydilar. Erkli watandi su`yetug`in ha`m onin` ushin

gu`rese alatug`in insavn obrazin ideal insan, dep bilediler. Grek quda ha`m ma`budalarinda, misali, Appolon (nur qudasi), Afina (o`nermentishlik ha`m diyqanshiliq ma`budasi) ha`m basqa ma`budalar ko`rinishinde grekler o`zlerinin oylawindag`i ba`rkamal insan ko`rinishin sa`wlelendiredi. Haqiqattan, grek ko`rkem o`neri insannin` sezimlerin ko`rkem sa`wlelendiriw menen kisige shawiq-zawiq bag`ishlaydi. Insan aqil-erki, zakawatin taranum etip, og`an ku`sh bag`ishlaydi. Grek arxitekturasinin` usi ta`repi evropaliqlar ta`repinen shig`is xaliqlari ta`repinen ha`m ezazlanadi.

Temanin` aktualliq`i : A`yyemgi Gretsiya arxitekturasin u`yreniw arqali biz usi da`wirdin` arxitektura basqishlari, u`lgileri menen tanisamiz.

Jumistin` maqseti ha`m waziypalari : Usi da`wirge kelip ko`rkem o`ner wa`killeri, ko`rkem o`nerdin` ideyaliq-ko`rkemlik mazmunin o`zgartiredi. Arxitektor do`retiwshiginde u`lken o`zgerisler ju`z beredi.

Izertlew ob`ekti ha`m predmeti : Ob`ekti- usi da`wirdegi payda bolg`an binalar, predmeti – arxitektura qurilis sizbashilig`i.

**Izertlew na`tiyjelerinin` ilmiy ta`repinen jan`aliq da`rejesi :** Bul da`wir arxitekturasinin` xarakterli ta`repi sonda, bul da`wirde A`yyemgi Gretsiya arxitekturasinda basqishlar qa`liplesti ha`m rawajlandi. Bull birin-ketin payda bolg`an basqishlar da`wir qoyg`an ma`selelerdi ken` ha`m a`tiraplisha jaritirwg`a umtiliw sipatinda maydang`a keldi.

1. A`yyemqi ja`ma`a`t du`zimindeqi arxitektura haqqinda

qisqasha maq`liwmat

A`yyemqi ja`ma`a`t du`zimi insaniyat rawajlaniwi tariyxindag`i en` birinshi ha`m uzaq dawam etken basqishlarinan esaplanadi. Bul basqishti ha`mme xaliq ha`m elat o`z basinan keshirediler. A`ne usi waqit dawam etken rawajlaniw protsessinde ha`zirgi kisi tipii payda boldi : adamlar ja`ma`a`ti payda boldi. Islep shig`ariw ku`shlerinin` to`menlegi adamlardi kollektiv bolip jasaw, miynet qiliwg`a shaqirdi. Olar qu`dret birliginde ekenligi xaliqtin` erte basqishlarinda sezdiler. Bul qu`dret olar olardi ta`biyat sirlarin u`yreniwge basladi. Ma`deniyat ha`m ko`rkem o`ner rawajlaniwina tiykar jaratti.

Topiraq astinda qalip ketken ma`deniy estelikler, adam ha`m haywanlar o`liginin` qaldiqlari qar ha`m jer to`le diywallarina sizilg`an su`wret ha`m bo`rtpe su`wretler a`yyemqi ja`ma`a`t da`wiri tariyxin u`yreniwdin` za`ru`r deregi esaplanadi. Arxitektura a`yyem-a`yyemni kisilerdin` miynet protsessinde ju`zege keldi ha`m rawajlandi. Adamlar miynet protsessinde forma sezimin sezip, ritm, simmetriya tu`siniklerin o`zlestire basladilar. Olar miynet protsessinde ta`biyat ku`shlerin o`zlerine boysindira basladilar. Isletilip atirg`an buyimlardin` formasi orinlanip atirg`an miynetlerin an`satlastiriwi oni azaytiriw mu`mkinligin tu`sindiler. Qolay miynet quralların jaratiw olarda o`z qurallarına qarag`anda mehir sezimlerin oyata bardi. Olar o`z qurallarına bezek beriw arqali o`z miynetlerin izhar etiwge ha`reket qila basladilar.

Adamlarda qolayliq paydaliliq tu`siniklerin ju`zege keliw waqiyaliqtag`i, turmistag`i go`zallig`i ha`m qorliqlarin seziw mu`mkinligi rawajlana basladi. ja`ha`n ma`deniyati rawajlaniw a`lemine qa`dem qoydi. Ko`rkem o`ner, arxitekturasinin` ju`zege keliwi insannin` ob`ektivlik waqilligi tuwrisindag`i bilimlerinin` teren`lesiwine, o`z a`wladi ta`jiriybelderinen

ba`hra`mant boliwlig`ina alip keldi. Bul oni ta`biyat ku`shlerine qarasi gu`resiwine shaqirdi, onin` aqiliy kamalati estetikaliq, qaraslari rawajin jedelestiredi. Bull da`wirdje adamlar u`lken-u`lken taslardin` panasinda qar ha`m jer to`lelerde toda –toda bolip jasaydilar.

Bul qar ha`m jer to`lelerde ja`ma`a`t kisisinin` «u`yi» esaplang`an. Usi u`ylerdin` diywal ha`m shiplarina su`wretler sizg`an, bo`rtpe su`wretler islewge ha`reket qilg`anlar. A`ne usi adamlar jasag`an ma`nzillerden tabilg`an miynet, an` qurallari, turli ha`ykel ha`m belgilik mazmung`a iye bolg`an formalar a`yyemgi ja`ma`a`t kisilerinin` estetikaliq ha`m filosofiyaliq qaralarin tu`siniwge ja`rdem beredi. da`slepki su`wretler premetivlik ha`m tiykarinan, haywanlar ko`rinishin su`wretleydi. Bul da`wirde haywanlar su`wreti aniq real, proporsiyalari tuwri aling`an. Su`wretshi ren`ler ja`rdeminde nur-saya mu`mkinshiliklerinen ha`m paydalana baslag`ani sezilip turadi. Oq, oq jay siyaqlilardin` oylap tabiliwi a`yyemgi ja`ma`a`t kisisinin` turmisi ja`nede jaqsilaniwin ta`miyinleydi. Adamlar ag`ash oyiwg`a tiykarlanip, o`zlerine kerekli buyimlar jarata basladilar. Diniy tu`sinikler ken` jayildi. «Narigi dunyo» tu`sinigi payda boldi, ko`miw ma`ra`simi menen baylanisli bolg`an turli u`rip-a`detler ju`zege kele basladi. Bular kisilerde quramali oylaw ha`m pikirlerdin` payda bolg`anlig`inan derek beredi. Bular kisilerde quramali oylaw ha`m pikirlerdin` payda bolg`anlig`inan derek beredi. Adamlar oylawinin` ken`eyiwi abstrakt tu`siniklerinin` ju`zege keliwi ko`rkem o`nerdin` formasi ha`m mazmun xarakterinde ha`m sezile basladi. Sawash waqiyalari, an`shiliqti sa`wlendiriwshi quramali kompozitsiyalar jaratildi. Islep shig`ariw protsessi ku`shine ku`sheye bardı, usi menen birge, kisilerdin` ruwxıylıq a`lemi, du`n`ya qarasi ha`m quramalasip bardı. Tasti qayta islew, oni pa`rdazlaw, usi tiykarda ju`da` na`zik buyimlar jaratiwg`a ko`birek itibar berille basladi.

Sotsial turmista islep shig`ariw ku`shlerinin` asisiwi, so`zsiz adamlar arasindag`i mu`na`sibetlerinin` rawajlaniwina ja`rdem berdi. Qabilalar arasindag`i mu`na`sibetin ku`sheytiredi, dinde ja`ma`a`tin aqsaqallar basqasha basladi. Adamlardin` otiraq halg`a o`tiwleri, ta`biyat nizam-qag`iydalarin baqlaw simmetriya, ritm, forma sezimlerin o`zgartiredi. Bir qiyli elementlerdin` tegis qaytariliwi yaki aralap keliwi tiykarinda payda bolatug`in o`zine ta`n nag`is o`nerin maydang`a keltirdi. Qabilani bir basliqg`a boysiniwie miynetti sho`lkemlestiriwdi jaqsiladi. Qosimsha miynet shinig`iwlarinin` toplaniwin ta`miyinledi, quldarliq du`zimi baslandi, klassliq ma`mleket ju`zege keldi. Sotsial turmistag`i bul rawajlaniw su`wretlew ha`m a`meliy o`ner, arxitekturanin` rawajlaniwinda za`ru`r a`hmiyetke iye boldi. Qabila baslig`i, aqsaqallarg`a isenim menen qaraw, olardin` o`liminen keyin denesin jaqsi saqlawg`a ha`reket qiliw menen baylanisli bolg`an a`det-qa`birin basqa qa`birden ajratip islewge umtiliw, muhtasham jer usti topiraq qorg`an, maqbara ju`zege keliwine alip keldi. Qabir ishki bo`legin ha`m ayriqsha isenim menen bezedi.

Sotsial turmista payda bolg`an o`zgeris na`tiyjesinde ju`zege kelgen megaliti qurilmalarda aniq sezildi. Adamlardin` diniy tu`snikleri ata-baba ruwxı menen baylanisli halda ju`zege kelgen. Bul qurilma u`lken tasan ko`pshilik ku`shi menen payda etilgen. Bul qurilmalar u`sh tipte – menger, dol`men, iromlex siyaqli taslardan payda bolg`an.

Mengerler . O`z xarakteri ta`repinen tik ornatilg`an u`lken tas bolip, oni biyikligi 20 m ge shekem jetken. ba`zi mengerler ba`lki, adam formasında ko`p hallarda menger ju`zesi bo`rtpe su`wret menen qaplang`an. Bunday estelikler Armanistan, Qazagistan, Sibirde ko`plep ushiraydi.

**Dol`menler.** Tik ornatilg`an ishki yag`niy to`rt u`stinnen quralg`an bolip, u`stin bo`legi a`ne sonday tutas ta smenen berkitilgen. Tas u`stin ju`zesi

pa`rdazlang`an, ba`zilerinde belgi sizilg`an. Bul estelik qabir tas waziypasin orinlag`an boliwi mu`mkin. Qisman turar jay waziypasin ha`m o`tegen ; Dol`men o`z turisi ha`m qurilisi, printsipi ta`repinen da`slepki monumental arxitektura u`lgisi esaplanadi.

«Maqaletik» - (grekshe «meg» u`lken, «lit» - tas so`zinen aling`an).

Kromlex do`n`gelek boylap tik ornatilg`an tastan kurilg`an bolip, ol tas tosin menen birlestirigen. Angliyadag`i Stounxendj jaqinindag`i iromlez, usi tiptegi qurilmalardin` klassikaliq u`lgisi. Dol`men ha`m iremlex estelikleri Batisi ol Evropa, Arqa Afrika, Kavkaz, Sibir` ha`m Qazaqstanda ko`plep ushiraydi. Bul esteliklerden ja`ne biri, ko`rinisi dep u`stine islengen topiraq qorg`an bolip, bul qorg`an diametri 12 metrge jetken, a`tirapi tas plita menen aylantirip shig`ilg`an. Tipolidag`i (Kiev jaqinindag`i awil ati) tabilg`an diywal qaldig`i, bul jerdegi u`y ko`birek da`r`ya jaqasina jaqin jerde qurilg`anlig`i haqqinda mag`liwmat beredi. Bul u`y ilay ha`m ag`ashtan islengen bolip, diywali ren`li nag`is menen bezetilgen.

Bul u`y ilay ha`m ag`ashtan islengen bolip, diywali ren`li nag`is menen bezet ilgen. Qara ten`iz ha`m Azov ten`izi jag`alari, Kavkaz etekleri, Kaspiy jag`alari, qubla Sibirde bir-birine jaqin bolg`an, bir qansha qabilalar jasag`an bolip, oni ishinde Skif qabilalari jetekshilik rolin oynag`an, sonin` ushin bul jer o`nerin ko`p halda Skif o`neri ha`m da`wiri dep ju`ritiledi. Skif o`neri ha`m da`wiri dep ju`ritiledi. Skif mustahkam qorg`an, o`z baslig`in o`liminen keyin og`an atap, u`lken topiraq qorg`an-qabiri qurg`an. Bina diywallarin nag`is ha`m diywaliy su`wretler menen bezegenler. Bu`gingi ku`nde ja`ha`nnin` belgili muzeyi Ermitajda saqlanip atirg`an, 40 min`dan artiq skif ma`deniyati estelikleri a`yyemgi ja`ma`a`t du`ziminin` song`i basqishi –temir a`sirini ta`riyplewge qol keletug`in biybaha derek.

A`yyemgi ja`ma`a`t du`zimi insaniyat rawajlaniwinin` uzaq dawam etken basqishi. Usi da`wir ishinde insan oylawi kamal tapdi, sezimi rawajlandi : insan da`slep ta`biyat jaratqan inamlar paydalaniwinan o`zi o`nim jaratiwg`a o`te bardi. Ol miynet protsessinde arxitekturani jaratti. Arxitektura, o`ner waqiyalarin obrazli beriwge ja`rdem beriw menen birge, o`z ku`shine isenim payda qiliw do`gerek-a`tirap qag`iydalarin o`zlestirip, oni go`zalliq nizamlari tiykarinda qayta quriwg`a mu`mkinshilik beredi. Sonday ja`ma`a`t da`wri a`yyemgi shig`is, antikaliq du`n`ya ha`m orta a`sir Evropa o`neri ha`mde erte klassliq ja`miyet o`nerinin` tiykarin quraydi.

2.A`yyemgi Gretsiya arxitekturasinin` basqishlari

A`dette, a`yyemgi Gretsiya arxitekturasinin` tariyxi Mikenanin` qulawi ha`m dariylar ta`repien peloponnes, onin` qublasinda jaylasqan atawlar, Krittin` basip aliniwi menen baslanadi ha`m eramizdan alding`i XI a`sirden ta eramizdan alding`i I a`sirge shekem bolg`an da`wirdi o`z ishine aladi. Bul tariyxiy-ko`rkemlik da`wir to`rt basqishinan ibarat:

1. Gomer da`wiri (er.ald. XI-VIII a`sirler).
2. Arxaika da`wiri (er.ald. VII-VI a`sirler).
3. Klassika da`wiri (er.ald. V-VI a`sirlerdin` birinshi u`sh sheregi).
4. Ellinizm da`wiri (er.ald.IV-I a`sirler).

A`yyemgi quldarliq ma`mleketlerinde bolg`an Gretsiyada ja`ha`n arxitektura tariyxinan birinshe ret demoratiyaliq printsipler kamal tapti. Grekler birinshi bar ko`rkem do`retiwshilikte insaniyattin` a`sirlik mashqalalarin sheshiwge urindilar. Olar batirliq, jasarat, watan mehiri ha`m hur insannin` qu`dretin ullig`ladilar, onin` fizikaliq go`zallig`i ha`m ruwxliylik ba`rka`mallig`in sa`wlelendirip, ideal, garmonikaliq kamal tapqan insan obrazxin jaratiwg`a umtildilar.

A`yyemgi Gretsiyada xizmetli, ma`mleket ma`pin o`z ma`pinen u`stin qoyatug`in insandi ullilaydilar. Erkli watandi su`yetug`in ha`m onin` ushin gu`rese alatug`in insan obrazin ideal insan, dep bilediler. Grek quda ha`m ma`budalarinda, misali, Appolon (nur qudasi), Afina (o`nermentshilik ha`m diyqanshiliq ma`budasi) ha`m basqa ma`budalar timsalinda grekler o`zlerinin oylawindag`i ba`rka`mal insan ko`rinishin su`wretleydi. Haqiqattan, grek o`neri insannin` real sezimlerin ko`rkem sa`wlelendiriw menen kisige shawiq-zawiq bag`ishlaydi. Insan aqil-sezimi, za`ka`watin tarannum etip, og`an ku`sh

bag'ishamaqta. Grek arxitekturasinin` usi ta`repi evropaliqlar a`repinen ha`m, shig'is xaliqlari ta`repinen ha`m ezazlanadi.

**Gomer da`wiri arxitekturasini.** A`yyemgi Gretsiya tariyxinin` eramizdan alding`i XI-VIII a`sirlari Gomer da`wiri dep ataladi. Bul da`wir arxitekturasini ha`m ma`deniyatinin` u`yreniwde Gomerdin` «Eliada» ha`m «Odisseya» dastanlari qimmatli derek esaplanadi.

Bul a`sirlerde Gretsiya jerlerinde mu`liklik kelip shig`iwi na`tiyjesinde, quldarliq du`zimine tiykar jaratildi. Bul da`wirde Grek mifologiyasi, xaliq epik poeziyasi payda boip, olarda xaliq turmisi, onin` ruwxliylik umtiliui ha`m jasarati jirlanadi. Usi da`wirge ta`n arxitektura u`lgileri, qala, qorg`anlardin` qaldirqlari arqali jetip kelgen. Olar o`z xarakteri ta`repinen Miken arxitekturasini esletedi. Ilay, tis, ag`ash, bronza yaki su`yekten islengen mu`sinshilik u`lgileri tabilg`an bolip, olar tutas formada mayda detallarg`a itibarsiz islengen. [9; 17; 18;]

**Arxaika da`wiri arxitekturasini.** Eramizdan alding`i VIII a`sir aqirinan baslap, erte klassliq ja`miyet payda boladi basladi. Eramizdan alding`i VII-VI a`sirlardi arxaik, yag`niy a`yyemgi (grekshe «arxeyos»-a`yyemgi demek) da`wir dep atadi. XIX a`sirde baslang`an arxeologiyaliq ashiliwlarg`a shekem a`yyemgi Gretsiya tariyxin eramizdan alding`a VIII a`sirden baslar edi.

Dariylar basqishi na`tiyjesinde Gretsiyada kishi-kishi quldarliq ma`mleketleri payda boldi. Bul ma`mleketler istehkom menen orap aling`an ma`nzillerden ibarat bolip, quldarlar jerlerin ha`m o`z mulklari bolg`an qullardi qorg`adilar. Bul ma`mleketler a`yyemgi greklerde polislar, yag`niy qala-ma`mleketler dep at alg`an. Mulklik bo`listiriw dawam etip, aristokratiya hu`kimranlig`i baslang`anyu. Bul keskinlik ezilgen xaliqti gu`reske shaqirdi. Bul gu`res jen`is menen tamam bolip, zadaganlardin` qiqqlari shegaralaniw na`tiyjesinde u`lken bolmag`an polislerdi quldarliq demokratiyasi payda

bolg`an. Arxaika da`wir arxitektura o`neri qalalarinin` rawajlaniwi ha`m qurilisi menen baylanisli. Qalalardin` za`ru`r sotsial orayi quda yaki ilayiqlastirilg`an qahramanlarg`a atap qurilg`an ibadatxana bolip, ol jerde qala, ma`mleket qa`ziynesi ha`m ko`rkem bayliqlar saqlanar edi. Ning aldindag`i maydanda jiynalislar, bayram ta`ntanalari o`tkheziler edi. Bul ibadatxanalar o`z xarakteri ta`repinen qala orayin sho`lkemlestirik, grek ja`ma`a`ti, qala ma`mleketinin` ulillig`i ha`m birligin bildirer edi. Onin` ald ta`repi quyash shiqqan ta`repke qaratip qurilg`an.

Sotsal turmis formalarinin` o`zgeriwi qala qurilisinda ha`m o`z sa`wlesin tawdi. Bul da`wirde qurilg`an qala, a`dette, to`belikke qurilg`an akropol a`tirapinda jaylasip, to`beliktin` en` joqari bo`leginde polistin` xalaskari bolg`an ma`budag`a atalg`an ibadatxana akropol` etekleri ha`m jan bag`irinda turar jay kvartallari qurilg`an. Bu kvartallar planirovkasi erkin, stixiyali ta`rizde payda bolg`an. Ha`r bir polis ibadatxana qurilisina itibar berip, onin` basqa polis ibadatxanalarinan ajratip turiwi, ko`rkem ha`m ulli boliwina itibar bergen.

Grek ibadatxanalarinin` bir neshe tipii bolip, bulardin` ishinde en` ken` tarqalg`an tipi periptr esaplanadi. Bul tipde qurilg`an binanin` orayliq bo`legi muqadda jjet tsela bolip, a`tirapi u`stinler menen oralg`an. Grek arxitekturasida bul tipii tek g`ana grek arxitekturasinda emes, ba`lki ja`ha`n arxitektura rawajinda ha`m u`lken rol` oynaydi.

Arxitektura rawajlanip barg`ani sayin, ellada ustalari u`stin ha`m tosiqlarg`a, olar arasindag`i baslang`ish, dekorativlik bezeklerdin` en` minimat ta`repin tabiw, ko`rkem ha`m funktsional ta`repinin` uyg`in boliwina ha`reket qiladilar. Bul pu`tin ko`rkem sistema order atin aldi (latinsha «ordo» - du`zilis, ta`rtip ma`nisin bildiredi). Order keyinshelik Gretsiya arxitekturasinin` tiykarg`i o`zgesheligin belgilewshi za`ru`r faktorg`a aylandi.

Grek arxitekturasinin` tiykarg`i orderleri doriy ion orderi esaplanadi. Doriy orderi tiykarinan, Peloponnes ha`m Ulli Gretsiya Gretsiya ion orderi Ioniya dep atalg`an. Kishi Aziya jag`alarinda ko`birek isletilgen. Doriy orderida islengen ibadadxana joqariga kishireyip bariwshi u`sh supasha ta`rizindegi tas tiykar – stereobatg`a qurilg`an.

U`stinler tagliksiz (bazasiz) bolip, olar to`bege torayip bariwshi formada islengen. Ju`zesi tarnawshilar – kannelyuralar menen pardazlangan. Doriy u`stini tikkeley stilobatg`a ornatilg`an. U`stinnin` to`be bo`legi enigg`a taqaladi. Onin` to`besinde abaka bolip, og`an antablement qoyiladi. Doriy orderi arxitekturası tegis islengen friz metop ha`m tringliflardan quralg`an. Ibadadxana tami eki nishabli bolip, onin` ald ha`m arqa ta`repinen payda bolg`an u`sh mu`yeshli maydan fronton dep atalg`an. Fronton ha`m metorlar bo`rtpe su`wretler menen bezetilgen.

Ibadatxananin` tami mu`yeshlerge akroteriyalar ornatilg`an. Arxaika da`wirinde fronton ha`m tringliflar ju`zesi ko`k, metoplar ju`zesi qizil ren` menen boyalg`an.

Ion orderi eramizdan alding`i VII a`sir aqirlarında payda bolg`an. Ol doriy orderinen o`zinin` shiraylilig`i, bejirimligi ha`mde tag ta`repinen stilobatg`a qoyilg`an tag stoldin` barlig`i menen ajiralip turadi. Ion orderida tarnovchali u`stinnin` kapitelin eki ta`repine buralip turg`an jingelekk shashdi esletiu`shi forma -valyuta ha`m abak quraydi. Arxivtrav u`sh gorizontall tasmlar tegislikke arijarilg`an. Friz lenta siyaqli qilib islengen ha`m bezeksiz.

Korinf orderi birmunsha keroq –klassika da`wirinde payda boldi. Ol ion ha`m diywaliy orderine qarag`anda jimjidar ha`m ko`rkem, kapiteli akanf teregi japiraqlarınan quralg`an buketti esletedi.

Grek orderleri antikaliq du`n`ya ma`mleketlerinde. Oyaniw da`wiri ha`m jan`a du`n`ya arxitekturasında ken` isletiledi ha`m rawajlantiradi.

Erte arxaika ibodatxanalar birmunsha to`men ha`m uzinshaq qilip islengen. Olardin` ko`rinisi awir ha`m salabatli. Pestumdag`i (Italiya) Gera ibodatxanasi (eramizdan alding`i VI a`sir ortalarinda qurilg`an ) usi tiykarinda xarakterli korinfdagi Appoon ibodatxanasi (eramizdan alding`i VI a`sir ekinshi yariminda qurilg`an) perepter tipidegi doriy islengen bolip, onin` ald ta`repi 6 jan ta`repi 15 u`stin ornatilg`an. Bul ibodatxanalarda ha`m arxaika arxitekturasinin` xarakterli ta`repleri ashiladi.

Efesdag`i Artemida ibodatxanasi ion orderinde islengen, ol ko`leminin` u`lkenligi ha`m ko`rkem bezeginin` serhashamligshi bilan ajiralip turadi.

**Klassika da`wiri arxitekturasini.** Eramizdan alding`i V a`sirge kelip, Gretsiya o`zining siyosiy, ekonomikalik ha`m ma`deniy rawajlanishining en` joqari basqishiga ko`terildi. Bul rawajlanish Eran-grek urishlaridan keyingi Afina ma`mleketining ku`sheyishi ha`m qulshilik demokratiyasining rawajlanishi bilan baylanisli. Uris grek polislarining Afina ma`mleketi a`tirapida birlashtirdi. Uristan keyin ha`m Afina 150 dan artiq qala-ma`mleketlar ishinida basqarish imtiyozini saqlap qoldi. Gretsiya topirag`ida tutasqan ten`iz suvlarida hukimran bolip aldi. Bul jan`adan-jan`a bazarlarda qolg`a kiritilgan Qara ten`iz jag`alaridag`i mu`stamlakalari bilan aldi-satti jumislarning rawajlantirilishiga jan`a mu`mkinshiliklar yaratdi. Afina eramizdan alding`i V a`sir ortalariga kelip, pu`tin grek a`leminin` en` u`lken ma`deniy ha`m ekonomikalik orayiga aylandi. Grek klassikasi da`wiri shartli ravishda erte klassika, joqari ha`m song`i klassika da`wiri bo`linadi. Erte klassika eramizdan alding`i 490-450 yillardag`i eran-grek urisi da`wiri tuzilishi keledi. Bul da`wir ko`rkem o`nida realistikalik tendentsiyalarining artib borishi bilan xarakterlenadi. [9; 28; 29;]

Erte klassika da`wiri ko`p arxitektura kompozitsiyalari yaratildi, ayrim qalalar qayta tiklandi. Arxitektura, tiykarin, peripter tipidegi ibodatxanalar qurilishi yetakchi orinni egallaydi. Olar ko`binshe doriy

metodikasinda qurildi. Biraq olardin` ha`r biri arxitekturdin` do`retiwshilik jandasiwi na`tiyjesinde o`zine ta`n individual pa`ziyletler ashildi. Pestumdag`i Gera ibadatxanasi (eramizdan alding`i V a`sirnin` birinshi sheregi) bizge shekem jaqsi saqlang`an.

Pestumdagi Gera ibadatxanasi (eramizdan alding`i V a`sirdin` birinshi sheregi) bizge shekem jaqsi saqlang`an. Onda erte klassika arxitekturasina ta`n pa`ziyletler ko`zge ko`rinedi.

Binanin` qatnaslari bir-birin uyg`in, detal` ha`m bezekler o`z orninda isletilgen. Biraq binadag`i primitivlik ha`m awir ko`riniş oni arxaika da`wiri menen baylanisli. EGINE atawindag`i Afina Afayn ibadatxanasi (eramizdan alding`i 490 j) ha`m ayriqsha Olimpiyadag`i Zevs ibadatxanasi o`zinin` qatnas garmoniyasi, ko`rkem bezeginin` shiraylilig`i menen xarakterenedi ha`m grek arxitekturasinin` shax u`lgilerinen esaplanadi. Zevs ibadatxanasi ushin isletilgen u`stinler uzaytirilip aliniwi esabina binag`a ko`rkemlik kiritilgen.

Erte klassika da`wiri arxitektura kompozitsiyalarin bo`rtpe su`wretlew menen bezew o`neri Olimpiyadagi Zevs ibadatxanasi bo`rtpe su`wretlerde joqari da`rejege ko`tireldi.

Joqari klassika. Eramizdan alding`i avvalgi V asrning ikkinchi yarmidan boshlab, Gretsiya siyosiy, iqtisodiy va madaniy ravnaqining oltin davrini boshidan kechirdi. San`atning hamma turi va janrlari rivojlanib, yuqori klassika davri kishilarning estetik ideal haqidagi tushunchalarni mukammal badiiy obrazlarda ko`rsatdi.

Joqari klassika da`wirinde Afina akropoi o`zinin` tamamlag`an ko`rinishin iyelleydi. Perkil bslamasi menen Afinanin` ishki qalasi –Akropol qayta tiklendi. Bul qala Eron-grek urisinda wayran bolg`an edi. Eramizdan alding`i V a`sirdin` u`shinshi shereginde bul jerde aq mramardan jasalg`an grek arxitektursinin` nadir du`rdanalari bolg`an.

Parfenon, u`lken da`rwazaxana – Propiley, qanatsiz jen`is qudasi Nikeg`a atap qurilg`an ibadadxana (Nike Apteros) boy tikledi. Bul binalar ko`rkem bezeklerge bay bolg`an.

Misali Propiley diywallari ma`mlekettin` jangavar o`tmishin su`wretlewshi su`wretler menen bezetilgen. Akropoldin` ashiq maydaninda Afina mu`sini ornatilg`an. Afina akropoli ma`mleketinin` ku`sh-qudretin ha`m ullilig`in o`zinde sa`wlelendirip, grek tariyxinda birinshi bar uliwma ellin ko`rsetiwshi arxitektura ansambli edi. Akropol` to`beliginin` jan bag`irlarinda qurilg`an ibadadxana ha`m tamashaxanalar oni ja`nede mo``tabar, muqaddas da`rgay da`rejesine ko`tergen.

Grek klassikasi arxitekturasinin` qimmatli u`lgisi, aqil-zakawat ha`m afinaliqlar hamiysi bolg`an Afina qudasina bag`ishlang`an Parenon ibadadxanasi esaplanadi.

Eramizdan alding`i 447-438 jillarda arxitektorlar Kitin ha`m Kallikrat ta`repinen qurilg`an bul ibadadxana afinaliqlardin` qa`ziynesin saqlau` ushin xizmet qiladi. Parfenon ibadadxanasi bezew ha`m mu`sinleri usi da`wirdin` ulli mu`sinshisi Periklning yaqin safdoshi Fidiy rahbarligida bajarigan. Parfenon akropoldagi eng baland binodir. Bino uchun, asosan, doriy uslubida ishlangan peripter qabul qilingan, lekin unga qisman ion orderining elementlari kiritilgan.

Parfenon qarsindag`i Erehteon ibadadxanasi arxitektor Mnesikl ta`repinen eramizdan alding`i IV a`sirde qurilg`an bolip onda ion orderi isletilgen. Ibadadxana kishi peshayvondin` u`stinleri orninda kariatidalar dep atalg`an qizlar mu`sini bolip, olardin` peshayvon tamin ko`terip turg`an waqitlari su`wretlengen. Eramizdan alding`i V a`sir son`ina kelip, quldarliq demokratiyasi kriziske ju`z tuta basladi.

Arzan qol miynetinin` ko`beyu`i erkin grajdanlar- diyqan ha`m o`nermentlerdin` a`wxalin o`zgertire basladi. Olar arzan miyneti menen

ba`skelese almas edi. Mulkiy ten`sizlik keskinlesedi, sotsial konflikt ku`sheydi. Afina ha`m Pelepones arasinda baslang`an o`z-ara uris bul krizisti ja`nede ku`yeshtiredi. Makedoniyali Iskandar bul krizisten paydalanip, grek polislarin o`z ma`mleketine qosip aldi, usi menen klassika da`wiri o`z o`mirin tamamladi.

Polislardin` kriziske ju`z tutiwi ko`rkem o`nerde ha`m joqari ideallardin` ju`k boliwina, insan ku`shi ha`m go`zallig`ina bolg`an isenimin joq qiliwina sebep bola basladi. Endilikte shaxsiy ma`n sotsial ma`pten u`stin kele basladi. A`lbette bul da`wirde insan ko`rinishin su`wretlew, onin` go`zallig`in ku`ylew ko`rkem o`nerde bas tema bolip qaldi.

Keyinshelik arxitekturada ibadatxanalar qurilisi azaydi, kerisinshe, u`lken tamashagohlar, sotsial binalar jaratildi. Bular ishinde Epidavrdagi teatr diqqatqa iye. To`belik janinda islengen bul teatr bir waqittin` o`zinde bir neshe min` tamashago`ydi siydira alg`an. Onin` qaldiqlari ha`zirge shekem bar. Bul da`wirde qurilg`an ko`pshilik binalar, tiykarinan, bay zadaganlar buyimrtpasi ha`m talg`ami tiykarinda islengen. [9; 36; 37;]

Sonday esteliklerden Galikarnasdag`i Mavsola maqbarasi, aifanila bay Lisikrat ta`repinen ornatilg`an arxitektura kompozitsiyasi diqqatg`a ilayiq. Onsha u`lken bolmagan Lisikratestelig kompozitsiyasi o`zinin` shiraylilig`i menen ajiralip turadi.

JUWMAQLAW

Sotsal turmis formalarinin` o`zgeriwi qala qurilisinda ha`m o`z sa`wlesin tawdi. Bul da`wirde qurilg`an qala, a`dette, to`belikke qurilg`an akropol a`tirapinda jaylasip, to`beliktin` en` joqari bo`leginde polistin` xalaskari bolg`an ma`budag`a atalg`an ibadatxana akropol` etekleri ha`m jan bag`irinda turar jay kvartallari qurilg`an. Bu kvartallar planirovkasi erkin, stixiyali ta`rizde payda bolg`an. Ha`r bir polis ibadatxana qurilisina itibar berip, onin` basqa polis ibadatxanalarinan ajratip turiwi, ko`rkem ha`m ulli boliwina itibar bergen.

Binanin` qatnaslari bir-birin uyg`in, detal` ha`m bezekler o`z orninda isletilgen. Biraq binadag`i primitivlik ha`m awir ko`rini isloni arxaika da`wiri menen baylanisli. EGINE atawindag`i Afina Afayn ibadatxanasi (eramizdan alding`i 490 j) ha`m ayriqsha Olimpiyadag`i Zevs ibadatxanasi o`zinin` qatnas garmoniyasi, ko`rkem bezeginin` shiraylilig`i menen xarakterenedi ha`m grek arxitekturasinin` shax u`lgilerinen esaplanadi. Zevs ibadatxanasi ushin isletilgen u`stinler uzaytirilip aliniwi esabina binag`a ko`rkemlik kiritilgen.

Erte klassika da`wiri arxitektura kompozitsiyalarin bo`rtpe su`wretlew menen bezew o`neri Olimpiyadagi Zevs ibadatxanasi bo`rtpe su`wretlerde joqari da`rejege ko`tireldi.

Joqari klassika da`wirinde Afina akropoi o`zinin` tamamlag`an ko`rini isloni iyelleydi. Perkil bslamasi menen Afinanin` ishki qalasi –Akropol qayta tiklendi. Bul qala Eron-grek urisinda wayran bolg`an edi. Eramizdan alding`i V a`sirdin` u`shinshi shereginde bul jerde aq mramardan jasalg`an grek arxitektursinin` nadir du`rdanalari bolg`an.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR DIZIMI :

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Toshkent, 1997 yil 29 avgust
2. Ta`lim to`g`risidagi O`zbekiston Respublikasi qonuni. Toshkent, 1997, 29 avgust
3. I.A.Karimov. «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin». T., 1994
4. I.A.Karimov. «Bunyodkorlik yo`lidan». II-tom, T., 1996
5. I.A.Karimov. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999
6. I.A.Karimov. «Yuksak ma`naviyat-engilmas kuch». Toshkent. 2008
7. I.A.Karimov. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent, 2012
8. Abdullaev N. «San`at tarixi». T-1. T., 1986
9. Abdullaev N. «San`at tarixi». T-2/1. T., 2001
10. Vseobshaya istoriya iskusstv v 6 tomax. M. 1956-66
11. Dmitrieva I. «Kratkoe istoriya iskusstva». Vip-2. M. 1991
12. Il`ina T.V. Istoriya iskusstva zapodnoevropeyskoe iskusstva. M., 2002
13. Yodgorov J. va boshqalar. Chizmachilik. - T: 1992.
14. Budasov B.V., Kaminskiy V.P. Stroitel`noe cherenie i risovanie. M: 1990.
15. Pavlova A.A., Ro`ziev E.I. Qurilish chizmachiligidan qo`llanma.- T: 1994.
16. Pavlova A.A., Ro`ziev E.I. Qurilish chizmachiligidan topshiriqlar. T: 1994.
17. Odilov P.O. va boshqalar. Chizmachilik. – T: 2000.
18. www.pedagog.uz
19. www.nbgf.intal.uz
20. www.ziyonet.uz
21. www.edu.uz

